

ФУНКЦИИТЕ НА ЧЕСТИЦАТА *АЈДЕ* ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

Елени Бужаровска
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Скопје
elenibuzarovska@t.mk

Во оваа статија се дискутира за полифункционалноста на *ајде* во македонскиот разговорен јазик. Широката распространетост на оваа турска заемка во усната комуникација на сите балкански јазици ја издига до статус на балканизам. За да ги утврдиме дискурсните функции на честицата *ајде* во говорните чинови во кои таа се употребува, анализираме примери од два функционални стила: уметничката проза и телефонските разговори. Сакаме да докажеме дека полифункционалноста на *ајде* се должи на неговата зависност од контекстот: под притисок на комуникациската функција на говорните чинови, првобитното хортативно значење избледува на сметка на прагматичките функции карактеристични за интерперсонални дискурсни маркери. Во директивните чинови што го загрозуваат лицето, *ајде* се употребува како ублажувач на илокуциската сила на исказот, но во комисивните и во експресивните говорни чинови – таа ја засилува. Оваа функционална контрадикција – засилувачка и ублажувачка функција – може да се објасни со способноста на *ајде* да оперира во рамките на стратегиите за позитивна учтивост, толку карактеристична за балканските јазици.

Клучни зборови: контекстуализам, полисемија, дискурсни маркери, балканска заемка

FUNCTIONS OF PARTICLE *AJDE* IN MACEDONIAN

Eleni Bužarovska
Ss Cyril and Methodius University, Skopje
elenibuzarovska@t.mk

The paper deals with the multifunctionality of the particle *ajde* in the Macedonian colloquial language. This Turkish loan is deeply rooted in all Balkan languages where it performs a wide range of functions in everyday oral communication. In spite of its undisputed status of a Balkanism it remains an understudied subject in typological literature. To explore the communicative potential of *ajde* we conducted an analysis of its discourse functions in various speech acts using a sample of collected examples from fiction works and telephone conversations. We suggest that the multifunctionality of *ajde* can be attributed to its contextual dependency: the original hortative meaning of *ajde* accommodates to the illocutionary force of the speech act it prefaces whereby acquiring properties characteristic of interpersonal discourse markers. *Ajde* acts as a hedge in directives but as a booster in commissives and expressives. The opposing functions of *ajde* can be accounted for by its ability to operate in strategies involving positive politeness, a frame so characteristic of Balkan languages.

Keywords: contextualism, polysemy, discourse markers, Balkan loan

1 Вовед

Во оваа статија сакаме да ги претставиме резултатите од нашето истражување на функциите на *ajge* во македонскиот јазик. Целта на истражувањето е да ја определиме функционалната зона на *ajge* преку говорните чинови во кои тие се употребуваат. Сметаме дека само една прагматички ориентирана анализа заснована на функциите на *ajge* може да даде целосен опис на овој толку чест збор во говорниот македонски јазик.

Во типолошките студии *ajge* се смета за хортативна форма позајмена од турскиот јазик во балканските јазици (Friedman and Joseph 2023).¹ Во турскиот јазик покрај *haydi* се употребуваат колоквијалните варијанти *hadı* и *hade*, додека *hayda* е извик за терање добиток (*ajga* во рускиот и во украинскиот јазик). *Ajge* е широко застапен во разговорниот јазик во сите балкански јазици: *hajge* (српски, хрватски, словенечки, бугарски, албански, ромски), *ajge* (македонски), *age* (грчки), *ajgu* (аромански), *ajga* (романски). Тој е претставник на посебен вид балканизми настанати како резултат на тесни и интензивни меѓујазични контакти меѓу балканските народи. Бидејќи се употребуваат во усниот секојдневен говор, Фридман и Џозеф (Friedman and Joseph 2017) ги нарекуваат „заемки вкоренети во конверзацијата“.²

Од функционална перспектива, *ajge* се третира како императивна форма во еднина, што придонело за создавање аналогни личноглаголски форми во множина како *hajгемо* (српски), *hajdeni* (албански), (*h)aideti/(h)aidem* (аромански), *haydin* (турски) и *ajgejue/ajjue* (македонски). Покрај *ajge*, во македонскиот говорен јазик се употребува скратеното *aj*, но веројатно двете варијанти не се секогаш заемно заменливи, на пр.: *Ajge gojgi ѿука* се интерпретира како наредба, додека: *Aj gojgi ѿука* повеќе личи на молба, ако и двата исказа се изговорени со иста немаркирана интонација.

Со оглед на фактот дека директивните говорни чинови типично се упатени кон соговорникот, *ajge* често се употребува во комбинација со други јазични елементи што го модификуваат исказот. Тие елементи се регрутираат од редовите на извиците и на честиците (*ge*, *abe*, *bre*, *ja*, *mori*), па дури и од полнозначните зборови со избледена семантика (*seza*, *majkajja*). На тој начин *ajge* гради затврдени изрази, какви што се, на пр.: *abe ajge*, *ama ajge*, *ajge bre*, *ajge ge*, *e ja ajge*, *ajge чао*. Комбинирањето на повеќе дискурсни честици во еден израз е типолошка одлика и на други јазици (Fraser 2015). Во поглед на застапеноста, честицата *ajge* доминира во усната неформална комуникација. Таа е длабоко навлезена во голем број народни песни, но исто така, и во современиот живот.³ Токму длабокото навлегување на *ajge* во сите

¹ Под хортатив подразбираме модална конструкција или (глаголска) форма што се употребува за изразување деонтички говорен чин во кој говорителот го поттикнува соговорникот да изврши некое идно дејство (Бужаровска и Митковска 2014: 22).

² Во оригинал кратенката ERIC значи Essentially Rooted in Conversation.

³ Тоа се гледа од многубројни наслови на блогови (*Ajge да учиме заедно*), книги за деца (*Ajge да ѿајјуваме*), телевизиски емисии (*Ajge да се оружиме*), дебати (*Ajge да зборуваме за даноци*), промотивни акции (*Ajge да кујјуваме евијино*), општествено-политички кампањи (*Ajge да менуваме живојии*), реклами (*Ajge да ишједиме*) и имиња на граѓански здруженија (*Ajge!*).

сфери на јазичната комуникација во македонскиот јазик беше една од причините за ова истражување.

Иако *ajge* често се употребува во сите балкански јазици, таа не е доволно анализирана во предметната литература, освен прагматички ориентираното истражување на бугарското *xajge* (Tchizmarova 2005). Тоа не значи дека *ajge* не е дефинирана во речниците на балканските јазици, но некои објаснувања не се базираат на единствен критериум.

Во речниците *ajge* се дефинира како честица (партикула). Меѓутоа, терминот честица подразбира категоризација по морфосинтаксички критериум, така што во честици се вбројуваат неполнозначни зборови во разни функции. Тие дејствуваат како на реченично ниво (за изразување граматички категории, на пр.: *оа, ќе, нека, дали, нели, зар* и сл.) така и на текстуално ниво, каде што придонесуваат за структурирање на текстот (*имено, впрочем, сепак, всушност*) или за изразување субјективен став на говорителот (*ѝа, знаеш, види* и сл.). Се смета дека текстуалните честици настанале по пат на граматикализација на полнозначни зборови, додека „субјективните“ се резултат на прагматизација.⁴

Од морфосинтаксички аспект, *ajge* спаѓа во широка и разнородна категорија честици поради тоа што е морфолошки неменлива и нема референцијално значење. Тоа значи дека *ajge*, како и другите неполнозначни зборови, нема концептуална содржина, туку има повеќе функции, зависно од говорниот чин во кој се употребува. Говорните чинови (ГЧ)⁵ претставуваат основни единици на комуникација со кои вршме одредени функции со самото нивно изговарање, „искажуваме некој став, поставуваме прашање, даваме предлог, замолуваме некој, наредуваме, се поздравуваме“ (Кусевска и Бужаровска 2020: 106).⁶ Од изложеното следува дека дефинирањето на *ajge* не може да се постигне без анализа на нејзините функции во разни контексти.

Во следното поглавје ги наведуваме својствата на *ajge* што произлегуваат од нејзиното дефинирање, во поглавјата 3 и 4 се дава теориската рамка и методолошката постапка на истражувањето, а по нив (во поглавје 5) доаѓа анализата на примерокот.

2 Дефинирање на *ajge*

Во *Толковниот речник на македонскиот јазик* (2003: 18)⁷ се даваат пет значења на честицата *ajge*: заповед (*Ајге оди, не седи ѝука!*); при збогување и наздравување (*Ајге на здравје!*); за храбрење и за подбуда (*Ајге мило!*); при изразување желба (*Ајге да ми беше младосѝа!*) и во прашални рече-

⁴ Или кооптирање на јазични елементи од еден когнитивен домен во друг (Heine et al. 2017).

⁵ Кратенката ГЧ означува говорни чинови. За говорните чинови пишувале голем број автори од кои ги изделуваме Остин (Austin 1962) и Серл (Searle 1969, 1979), основоположниците на *Теоријата на говорни чинови*.

⁶ Според Остин (Austin 1962), секој говорен чин во себе содржи три нераскинливо поврзани чина: говорителот изговара реченица со одредено значење (локуција), со одредена сила (илокуција) со цел да постигне одреден ефект кај слушателот (перлокуција).

⁷ Истите толкувања се наведени во Дигиталниот речник на македонскиот јазик: <http://www.makedonski.info>

ници (*Ajge што зборува што?*). Забележуваме дека значењата се, всушност, функции, а последното објаснување не е прецизно, бидејќи постојат повеќе видови прашања.

Сличен начин на дефинирање се применува за *haydi* во речникот на турскиот јазик *Türk Dil Kurumu*. Неколку понудени толкувања не се однесуваат на значењата, туку на формата (синтаксичка конструкција и редупликација).⁸

Очигледно е дека и традиционалните дефиниции на *ajge* се потпираат врз дискурсни функции, а тоа наметнува потреба за нивно подлабоко изучување. Од дефинициите произлегува дека е *ajge* полисемична честица, но не се разјаснети врските меѓу значењата. Предуслов за една подлабока анализа на *ajge* е да го определиме нејзиното место во јазичниот систем на македонскиот јазик. За таа цел прво ги даваме општите својства на *ajge*.

Погоре споменавме дека *ajge* не поседува концептуално значење, односно не посочува на референт во онтолошките домени на просторот и на времето, но се одликува со функционално значење, кое се одредува од контекстот и од интонацијата. Синтаксички, *ajge* најчесто се јавува во иницијална позиција на исказот (*Ajge, dojdu*), но може да се употреби на крајот (*Dojdu веќе, ajge*) или самостојно (*Одигме? Ajge!*). Малата пауза меѓу *ajge* и другиот дел од исказот прозодиски сигнализира дека честицата не е дел од синтаксичката структура на реченицата, односно дека е синтаксички незадолжителен елемент. Од стилски аспект, *ajge* поседува висок степен на експресивност, бидејќи го изразува субјективниот став на говорителот спрема соговорникот и спрема кажаното.

По наброените својства честицата *ajge* спаѓа во категоријата дискурсни маркери (Schiffrin 1988, Schourup 1999), кои паралелно се нарекуваат и прагматички маркери (Brinton 1996, Aijmer 2013, Beeching 2016). Разликите во терминологијата произлегуваат од нивните многубројни функции во текстот и од перспективата од која се проучуваат. Дискурсни маркери се дефинираат како хетерогена група јазични елементи што не го менуваат пропозициското значење на исказот во кој се наоѓаат, туку вршат низа текстуални и комуникациски функции. Терминот дискурсни маркери повеќе одговара за јазичните елементи со „процедурално“ значење (Blakemore 1997), затоа што кај нив преовладуваат текстуалните функции: тие ги регулираат логичките врски меѓу речениците и деловите на еден текст и на тој начин воспоставуваат кохезија и кохерентност. Претпоставуваме дека *ajge* има такви функции кога означува почеток или крај на говорниот чин (*Ajge да одигме. Ajge иријайно.*). Почетната реченична позиција се поврзува со функцијата на овие маркери да најавуваат одредени говорни чинови.

Под прагматички маркери подразбираме такви јазични елементи што претежно служат за сигнализирање на комуникациските намери на говорителите во разговорот, вклучително изразување субјективни ставови (на пр., несигурност, одобрување, недоверба) и емоционални реакции спрема кажаното и кон соговорникот. Затоа таквите показатели често се нарекуваат интерперсонални

⁸ Познат под кратенката ТДК (<https://sozluk.gov.tr>) издаден од Институтот за турски јазик. Наведени се пет значења: поттикнување, прифаќање), подбивно одбивање, концесивна конструкција и сложен прилог: *haydi haydi*.

маркери (Ајмер 2002).⁹ Нивната функција произлегува од општествената и од интерактивната природа на усната комуникација (Beeching 2016: 4), која треба да се одвива во атмосфера на кооперативност меѓу соговорниците. Овие емоционално обоени елементи функционално се приспособуваат кон различни контексти. На пример, интерперсоналната функција на *ajge* во поканата: *Ајге њовелетѝе влезетѝе* е различна од грубата наредба во: *Ајге, беџај оѝѝука*.

Слични функции има *hajge* во бугарскиот јазик (Tchizmarova 2005: 1145). Класифициран како дискурсен маркер, тој во молбите ја ублажува илокуциската силата на исказот (*Хайге, обади ми се след малку*. ‘Ајде, јави ми се подоцна’), но во острите наредби ја засилува (*Хайге, ѝѝрџавай!* ‘Ајде, тргнувај!’). И Гринберг (Greenberg 1996: 60) смета дека во императивните искази изговорени со емфатична интонација, балканското *x/ajge* има функција на засилувач.

Од наведените својства произлегува дека *ajge* во некои функции може да се класифицира и како дискурсен и како прагматички маркер, ако се из земе неговата хортативна функција. Но, хортативниот семантички компонент е основна одликата на *ajge* (Freedman and Joseph 2023), факт што влијае врз неговата семантичка деривација во дискурсен маркер. И во други јазици хортативните конструкции претставуваат погоден извор од кој се развиваат дискурсни маркери, поради тоа што го „инволвираат“ соговорникот и ја „меназираат“ интеракцијата (Rhee 2020: 53).

Од друга страна, хортативните форми имаат заеднички својства со императивните форми, бидејќи преку наредбите говорителот изразува намера да манипулира со соговорникот. На пример, може да употребиме само *Ajge!* во ситуацијата кога го охрабруваме или му наредуваме на соговорникот да тргне или, пак, да го употребиме *ajge* заедно со императивот: *Ajge oqi!* Морфолошката и семантичко-прагматичката поврзаност меѓу хортативот и императивот е забележана во типолошките студии (Auwera et al. 2005).

Имајќи предвид дека во *ajge* се испреплетуваат хортативната, текстуалната и интерперсоналната функција, потребна е поширока дефиниција што би ги опфатила сите негови употреби. Таквата интерпертација на дискурсниот маркер *ajge* ја излагаме во следното поглавје.

3 Теориска рамка

За успешна комуникација на еден јазик потребно е познавање не само на лексиката и граматиката на јазикот туку и користење на интерактивни јазични средства (или интерактиви). Според Хајне (Heine 2023: 7), интерактив е „неменлива деиктичка форма што семантички, синтаксички и прозодиски е одвоена од текстот што ја опкружува и не се јавува во негирана и во прашална форма“. Со други зборови, интерактивите не се инкорпорирани во семантиката и во синтаксата на реченицата, но деиктички го „вгнездуваат“ говорниот чин во контекстот, односно во постојната ситуацијата („сега и тука“). Синтаксичката неинтегрираност и деиктичност се причините за нивната незадолжителност

⁹ Во македонскиот јазик интерперсонални функции имаат *ѝа*, *бре*, *ама*, *мори*, *знаеш*, *види*, *слушај*, *разбираш* и сл. Некои се посебно анализирани: *ѝа* (Кусевска 2014), *бре/мори* (Чашуле 2021), *ама/ами* (Fielder 2008) и *види/слушај* (Бужаровска 2014).

и висок степен на зависност од контекстот, а контекстуализмот е причина за полисемијата на *ajge*. Интерактивите се одликуваат со експресивност, што придонесува за нивната честота во секојдневниот (претежно устен) говор во сите јазици во светот. Тие се способни да изразат разни емоции и тежнеат да бидат придружени со гестови и извици. Затоа дефинирањето на *ajge* како интерактив помага да се сфати неговото прагматичко однесување.

За да ја објасниме прагматиката, односно функциите на *ajge* како интерактивен елемент, ги користиме теориските поставки што ги поврзуваат *теоријата за говорни чинови* (Searle 1969) и *теоријата на учтивост* (Brown and Levinson 1987). Во нашиот примерок *ajge* го најдовме во директивни, во комисивни и во експресивни ГЧ.¹⁰ Директивите се искази со кои говорителот се наметнува врз слушателот барајќи некоја услуга, во комисивите говорителот презема обврска да направи нешто за слушателот, а со експресивите говорителот го изразува својот субјективен став кон предметот за кој се зборува.

Учтивоста ја сфаќаме како кодекс на непишани правила на однесување во одредена заедница. Тие служат за олеснување на комуникацијата и спречување на потенцијалните конфликти во меѓучовечките односи. Учтивоста се раководи од потребите на лицето на соговорниците во комуникацијата. Под концептот *лице* се подразбира самопочитта на говорителот и неговата потреба за почит од другите. Тие два аспекта на лицето се познати како позитивно и негативно лице: позитивното лице на личноста се стреми да биде почитувано и сакано од средината, а негативното лице се обидува да ја задржи својата независност. Првото се пројавува преку блискост со соговорникот, а второто преку независно однесување и дистанцирање на говорителот (Brown and Levinson 1987: 61).

При успешна комуникација говорителот се обидува да го одржи балансот меѓу позитивната и негативната учтивост и да не го навреди собеседникот во т.н. говорни чинови што го загрозуваат лицето (какви што се, на пример, директивите). Тоа се постигнува со употреба на прагматичките маркери, кои ги ублажуваат негативните ефекти на таквите говорни чинови.

За да ја образложиме семантика на *ajge* ја користиме *теоријата за значенски поиненцијали* на зборовите во различни контексти (Norén and Linell 2007). Според оваа контекстуална теорија, семантиката на некој полнозначен или функционален збор не претставува само апстрактен концепт туку збир значенски компоненти што го прават концептот недоволно специфициран, односно семантички неодреден. Контекстот прагматички „засилува“ едно од потенцијалните значења на зборот.

Имајќи ги предвид изнесените теориски поставки за интеракциската природа на *ajge* и за неговиот семантички потенцијал, главната претпоставка на нашето истражување е дека хортативното значење на *ajge* импликува почеток на дејствување, кое во различни контексти добива значење наметнато од комуникациската функција на ГЧ.

¹⁰ Класификациите на говорните чинови се засноваат на илокуциската сила (комуникациската намера) на исказот. Тука ја следиме познатата класификација на Серл (Searle 1976) на асертивни, директивни, комисивни, експресивни и декларативни ГЧ.

Оттука произлегуваат и другите претпоставки: од прагматички аспект, *ајде* воспоставува чувство на заедништво со соговорникот, бидејќи сигнализира блискост и солидарност карактеристична за позитивната учтивост. Поради изразената тенденција кон контекстуализмот, *ајде* „се приспособува“ кон комуникациската цел на ГЧ во кој е употребен и затоа очекуваме да го најдеме во повеќе интерперсонални функции.

Хортативното значење ‘почеток на дејствување’ подразбира промена на состојбата. Претпоставуваме дека *ајде*, покрај прагматички, истовремено врши и текстуални функции. Тие придонесуваат за кохерентноста на дијалогот и поврзаноста со претходниот текст.

4 Методологија

За да ги определиме функциите на *ајде* во македонскиот јазик спроведовме анализа на примери со *ајде* во разни говорни чинови во два функционални стила: уметничка проза и телефонски разговори. Примерите од литературни текстови (вкупно 206) беа ексцерпирани од следните дела: *Беѓалка* од В. Илјоски (ВИ), *Калеш Анѓа* од С. Попов (СП), *Будалейинки* од М. Јовановски (МЈ), *Пуреј* од П. Андреевски (ПА), *Крајкајша ѝролеј* на Моне Самоников од Д. Солев (ДС), *Мојој нејријашел Ишар Пејо* од К. Малеска (КМ), *Мојој маж* и *Не одам никаде* од Р. Бужаровска (РБ). Дистрибуцијата на *ајде* во овие дела зависи од стилот на авторот. Најголем број примери најдовме во дела напишани со народен или колоквијален јазик (*Беѓалка*, *Пуреј*, *Мојој маж* и *Не одам никаде*).

Вториот примерок се состои од примери на *ајде* во транскриптите од телефонските разговори објавени на интернет (вкупно 32500 зборови). Најдовме 112 употреби на *ајде* и затврдени изрази со *ајде* во кратки дијалогски конверзации. Недостаток на тој примерок е тоа што *ајде* не се среќава во сите функции што ги најдовме во примерокот од литературата.

Примерите ги класифициравме според видот на говорните чинови во кои се појавува *ајде*. За илустрација на одредена функција користевме и примери од електронски извори. Дополнително, испитуваме дали во дијалогот *ајде* е употребен при иницирање на дијалогот или во одговор на претходниот ГЧ. Првите искази ги нарековме „иницирачки“, а вторите се „реагирачки“ искази, бидејќи се реакција на ситуацијата во која се одвива дијалогот.

Во анализата испитувавме во кои говорни чинови се употребува *ајде* и со која функција. Анализата требаше да одговори на следните истражувачки прашања:

- (а) Дали *ајде* има ублажувачка или засилувачка функција во ГЧ?
- (б) Дали има корелација меѓу функцијата на *ајде* и видот на ГЧ?
- (б) Дали функцијата на *ајде* зависи од местото на ГЧ во дијалогот?

5 Резултати на анализата

Во ова поглавје ги претставуваме резултатите од анализата на функциите на *ајде* според директивните, комисионите и експресивните говорни чинови.

5.1 *Ајде* во директивите

Директивни говорни чинови се искази со кои говорителот му се наметнува на соговорникот терајќи го да изврши некое дејство од кое има корист. Како директивен интерактивен елемент *ајде* доминантно се користи за изразување *наредби* и *молби*, кои се формализираат со императив. Во прототипна употреба *ајде* се среќава со глаголи на движење: говорителот го тера или го поттикнува соговорникот да оди до зададената цел.¹¹ *Ајде* често се јавува со глаголи што означуваат почеток на движење кон целта, или тргнување, но може да се испушти ако е имплициран во контекстот (1). Во сите наредби говорителот му се обраќа на соговорникот во еднина од позиција на моќ, која го одразува надредениот однос меѓу соговорниците (2).

- (1) *Ајде, ѝпред мене, му шейоџам. Ако викнеш, ножов ќе ѓо изедеш до дршка.* (ПА)
 (2) *Ајде оди, ѓоџви се. Уџре рано ѝрѓнуваџ! – му нареди кадијаџа на Суља.* (СП)

Наредбите и молбите меѓусебно се разликуваат по степенот на наметнувањето на говорителот врз соговорникот да го изврши дејството што се реализира со императив (3) или со *да*-конструкција (4). Во молбите релацијата меѓу говорителите се заснова на пријателство и блискост што, исто така, наметнува употреба на неформалното *џи*.

- (3) *Ајде дојди со мене на циѓара. Овде сџанува бучно и заѓушливо.* (РБ)
 (4) *Ајде да јадеш малку, злаџо. Еве џи џањирче.* (РБ)

Употребата на *ајде* се проширува преку метафората *движењеџо е ѝромена* (Lakoff and Johnson 1980), со други глаголи што означуваат поттикнување на соговорникот на некоја физичка активност (5), но, исто така, и со глаголи што кодираат општествени и ментални активности. Во (6) поттикнувањето со *ајде* го засилува честицата *де*.

- (5) *Ајде, облекувај се. Одиме.* (РБ)
 (6) А: *Сакам да џе молам неџо.*
 Б: *џо? Е ајде де! Кажу!* (ВИ)

Се наметнува прашањето дали *ајде* има иста функција во овие говорни чинови од гледна точка на учтивоста. Наредбите и молбите спаѓаат во чинови што го загрозуваат негативното лице на соговорникот, бидејќи ја ограничуваат неговата слобода. За да се ублажат последиците од повредата на лицето се користат ублажувачки дискурсни маркери. Со тоа говорителот сигнализира дека не сака да влегува во конфронтација, но, истовремено, го заштитува и своето лице ако е наредбата одбиена.

¹¹ Целта може да биде и самиот говорител кога *ајде* може да се замени со хорвативното *ела* (3). (Nikiforidou et al. 2014: 665)

Од анализата на примерите произлезе дека *ајге* во молбите е ублажувач што го намалува наметнувањето, бидејќи импликува пријателски, рамноправни односи меѓу соговорниците. На пример, без *ајге* молбата во (3) се интерпретира како наредба. Но, наметнувањето, кое подразбира манипулација со соговорникот, е посилено во наредбите. Парадоксално, но и тука *ајге* ја намалува силата на наредбата, правејќи го наметнувањето поприфатливо. Претпоставуваме дека тоа се должи на имплицираното значење на солидарност во *ајге*, со која се намалува остријата на наредбата. На пример, во (7) таа е упатена кон селанецот од старешината на селото. Меѓутоа, во (8) наредбата е груба; се реализира со погрдна лексика и емфатична интонација, што дава основа за третирање на *ајге* како засилувач, а не ублажувач на илокуциската сила. И бугарското *хајге* во овие ГЧ е ублажувач, бидејќи ја „неутрализира“ силата на наредбата што следува (Tchizmarova 2005: 1151).

- (7) *Ајге Мејтогија, кажи на женииџе да ни вараиџи љо едно кафе.* (МЈ)
 (8) *Ајге криеиџе глџаа сииџе одовде, ља уџре ќе видиме. Ајге!* (ВИ)

Во директивна употреба *ајге* се манифестира и како *џоџиџиџик*. Прагматичката улогата на *ајге* е да ја засили илокуциската сила на говорниот чин во кој говорителот го охрабрува соговорникот да изврши некое идно дејство што е корисно за соговорникот (9), но и за говорителот (10). Ова својство ги разликува овие говорни чинови од наредбите и од молбите.

- (9) *Ајге да џочнеш да ни џишуваш и за друџи работи од џивоџиџе секојдневија.* (<https://forum.femina.mk>)
 (10) *Уф, Одвај чекам да џирџнем. Ајге, веќе ми џоџекоа нозеџе.* (ДС)

Поголем интензитет на бодрењето се постигнува со редупликација на *ајге*. И тука идното дејство ќе му користи на соговорникот, иако тој не се решава да го почне.

- (11) *Ајге, ајге – водџиџелоџи ја џоџиџикнуваше Силвија – ќе џобедџи само ако знаеш џовеќе.* (КМ)

Во функција на засилувач *ајге* воведува говорни чинови со кои се поттикнува заедничка активност со говорителот. *Ајге* тука изразува силен степен на солидарност, бидејќи говорителот не се наметнува врз соговорникот, следствено – не го загрозува неговото негативно лице. Тоа се рефлектира и во фактот што предлогот за заедничка активност се кодира со субјунктивната *да*-реченица (12, 13). Независно дали активноста е физичка или ментална, говорителот очекува кооперативно однесување од соговорникот. Поттикнувањето може да има цел да одврати од несакани дејства (14).

- (12) *Ајге, маџу, ко сииџе да излеземе, да џоработџиме, цел народ е в џоле.* (ПА)
 (13) *Професорке, ајге да се сликаме.* (РБ)

- (14) *Ајде, да не бидеме толку себични, да и ѝомоѓнеме на Земјата да заздррави.* (<https://api.klimatskipromeni.mk>)

Предизвикувањето е вид поттикнување што, поради наметнувањето, го загрозува негативното лице на соговорникот. Говорителот со *ајде* го поттикнува соговорникот на некоја активност во која треба да се докаже и на тој начин да ја стекне почитта на средината. На глаголот во императив му претходи *ајде*, понекогаш засилен со засилувачката честица *де* (*ајде де*). Глаголот се испушта ако активноста се имплицира од контекстот. Во тој случај се среќава редуплицирано *ајде* во комбинација со затврдениот израз *да ѝе видам*.

- (15) *Ајде, ајде, удрете - ѓи ѝредизвикував. Две секунди ѝодоцна, од десната страна добив бокс во лице.* (КМ)
 (16) *Шшиман ѓо соблече ѝалѝоѝо. Љаке се разиѓра ѝред неѓо сучејќи ѓи ракавиѝе. – Ајде, ајде да ѝе видам, – ѝредизвикуваше.* (МЈ)

Ајде во комбинација со пејоративните апелативни честици *мори* и *бре* (и *досѝа*) се упатени кон соговорникот за да се прекине комуникацијата.¹² Овие изрази ја засилуваат директноста и нетрпеливоста на грубата наредба, чин што го загрозува позитивното лице на соговорникот.

- (17) *Ајде мори, ѝи ли мене ќе ме учиш!* (ВИ)
 (18) *Ајде бре, ашлак! Тој, ѝурјак, ќе ѓо цени моеѝо срце!* (ВИ)
 (19) *Ајде досѝа ѓмиздриш, болна една. Само си замислуваш рабоѝи.* (РБ)

5.2 *Ајде* во комисивни ГЧ

Комисивите се разликуваат од директивите по тоа што се насочени кон самиот говорител, кој презема обврска да направи нешто за слушателот (Searle 1979: 14). Во прототипните комисивни ГЧ, какви што се поканите и понудите, говорителот се залага да направи нешто во корист за соговорникот, а на своја штета (Brown and Levinson 1987: 66). Од говорителите се очекува да покажат кооперативно однесување во согласност со општествените норми на заедницата. Иако типично се реализираат со императив (како наредбите), овие ГЧ не го загрозуваат лицето на соговорникот (20, 21). Затоа, *ајде* има функција на засилувач што ја потенцира подготвеноста на говорителот за иден великодушен гест. Во телефонските разговори најдовме *ајде* што стои по поканата (22).

- (20) *Ајде, ѝовелете дома. Луѓе сме – рече и ѝрѓна најред.* (МЈ)
 (21) *И ѝосле, вели Оѓнен Горѓо, ајде, јадете, не снобете се...* (ПА)
 (22) *Слушај, сакав да ѝе часѝам за денеска, ќе ѝе викам, ајде.*

Тука спаѓаат ветувањата и посебниот вид понуди во кои говорителот му нуди на слушателот некоја услуга. Тие обично се реализираат со субјунктивна

¹² И во грчкиот јазик оваа функција ја врши комбинацијата *ela more* (Nikiforidou et al. 2014: 678), а составот *ade more* изразува дека претходниот исказ (текст) е неважен.

да-реченица, чија илокуциска сила се зголемува со иницијалното *ајде*. Овие ГЧ беа маргинално застапени во примерите од литературата (23) и од телефонските разговори (24).

- (23) *Ајде да ви ги покажам сѝалнаѝа и ѝвојаѝа соба, - се сврѝе кон Маѝеј и ѝо разбушави.* (РБ)
- (24) А: *Еѝа да видам. Ајде јас онда да видам ѝреку оваа...*
Б: *Ајде види, ѝа јави ми.*

За разлика од претходните иницирачки ГЧ, *согласувањето* изразува вербална реакција на претходниот исказ (25). Соговорникот употребува *ајде* (и редупликација на *ајде*) или изрази со *ајде* (*добро ајде*) за да го засили позитивниот одговор, како во примерите од телефонските разговори (26, 27). Овој чин не претставува закана за негативното лице на соговорникот, бидејќи не ја ограничува неговата волја. Со изразот (*е*) *ајде де* говорителот потврдува нешто очигледно (28).

- (25) *Добро, ајде, нека дојде и Мирослав, ѝа да видиме иѝо ќе рече.* (КМ)
- (26) А: *Да ги викнеме да ги уѝлашиме дека ќе ги брка Ж.?*
Б: *Ајде.*
- (27) А: *Одма, одма се јавувам за минуѝа и ѝи кажувам.*
Б: *Ајде, ајде.*
- (28) *Е, ајде де. Кој нам ни е ѝоважен, заменикоѝ-дирекѝор или глaвниоѝ дирекѝор?* (КМ)

Посебен вид согласување е кога говорителот покажува подготвеност да ја прифати постојната ситуација со изразите *ајде де*, *ајде нека*, *ајде добро*. Тука *ајде* истовремено врши засилувачка и концесивна функција.

- (29) *Туку, ајде, не зафакај месѝо на оруѝи. Твоеѝо време е ѝоминаѝо.* (ДС)
- (30) *Ти неѝѝо не рабоѝѝи ѝѝимски ѝоследниве неколку дена. Преѝѝо ѝосѝавувам од болесѝа ѝѝи е, ѝа ајде, ќе ѝѝи ѝрогледам низ ѝрсѝи.* (КМ)

Несогласувањето спаѓа во ГЧ што го загрозуваат позитивното лице на соговорникот и претставуваат закана за понатамошната комуникација меѓу говорителите. За изразување на несогласување или опонирање на претходно изнесеното тврдење се користат комбинации на *ајде* и честицата *бре/бе*. Ча-шуле (Ѓаѝуле 2021: 151) *бе* го смета за апелатив со пејоративно значење, но во комбинации со *аман*, *браво*, *добро* и *ајде* сигнализира солидарност.

- (31) А: *На ѝвое месѝо јас да имам ѝѝри ѝѝакви ќерки, која сака власѝѝ нека дојде.*
Б: *Ајде бре, – рече Коѝе. – Од женско добрина чекаш.* (МЈ)
- (32) *Ајде, ајде! Не можам веќе да ѝѝе слушам!* (ВИ)

(33) *А бе ајде, ти ги диџам...ти вријам, не ми се јавуваш на телефон...*

Составите со *ајде* имаат различна функција од самото *ајде*, на пример, исказот *ама ајде* некои автори го сметаат за извик со ублажувачка функција (Greenberg 1996: 60, Tsizmarova 2005). Иако овие изрази ја смалуваат општествената дистанца меѓу говорителите, фактот дека е несогласувањето емфатично сугерира дека *ајде* има засилувачка функција.

5.3 *Ајде* во експресивни ГЧ

Со експресивните говорни чинови говорителот изразува субјективен став кон некој настан или ентитет. *Ајде* во нашиот примерок го најдовме во следните ГЧ: тешење, изразување емоција и искажување пригодни желби.

Тешењето претставува сложен ГЧ, бидејќи го акцентира перлокутивниот ефект: преку емпатија ги намалува негативните емоции кај соговорникот. Говорителот ја минимизира штетата предизвикана од некоја претходна случка користејќи *ајде* со конвенционални изрази (*не се секирај, не е ништо* и сл.).

(34) *Ајде, не плачи сега, велеше тивко и нежно, и нè галеше и двајцата по образите.* (РБ)

(35) *Не се секирај. Ајде, ќе и помине, детенце е. Падни-стани.* (РБ)

(36) *Ајде де, не е крај на светот од утре ќе почнам од почеток.* (tiktok.com)

Ајде се употребува и како емоционална реакција на претходна изјава. Се употребува како самостоен исказ во две функции: *ајде* со акцент на првиот слог изразува изненадување (*Ајде!*), а акцентирање на двата со продолжување на вториот слог означува неодобрување (како и изразот: *Ајде сега*). Чудењето, исто така, се пренесува со *ајде* засилено со други емфатички маркери: *бе, де, мајкаша*, како во (38, 39) од телефонските разговори.

(37) *Се обиде да каже нешто ама од уста ѝ излезе само едно суво зречење. Ајдеее, за никаде си, рече Љубо.* (РБ)

(38) *А бе ајде, за 50 000 денари ли си?*

(39) *А: Како бе може така да ги пуштаат? И обвинишел имаме наш...
Б: Е ајде де. Види што е работаша.*

Ајде доминира во затврдени изрази за *пожелување* (поздрави, здравици, честитки). Од јазичен аспект, тоа се идиоматизирани изрази што треба да ги употребуваат припадниците на заедницата во пригодни ситуации за да обезбедат хармонични односи. Важно е дека нивното незнаење или несоодветна употреба може да доведе до недоразбирање и прекин на комуникација.

Ајде најчесто се употребува во следниве здравици и честитки: *ајде на здравје, ајде со среќа, ајде за многу години, ајде аирлија нека е, ајде честито* и сл. Претпоставуваме дека *ајде* има засилувачка оптативна функција, која се развила од хортативното значење (нека биде...) и која создава импликатура на промена. Така може да се објасни функцијата на *ајде* во поздравите за збогу-

вање: *ајде чао*, *ајде збогум* (40); *ајде* може да биде и самостоен исказ (41) што сигнализира крај на разговор (односно промена). Тоа значи дека тука *ајде*, покрај прагматичка, има и текстуална функција, бидејќи учествува во структурирањето на текстот. Такви се примерите од телефонските разговори (42, 43).

- (40) *Едно ти е најважно: или ти неџо, или тиој шебе! Ајде ... збогум.* (МЈ)
 (41) *Еј, цоам. За десет минути сум кај шебе. Ке ти тишинам. Ајде.* (РБ)
 (42) *А: Ај ке тиоинам може тиосле.*
Б: Ајде чао.
А: Ајде чао.
 (43) *А: Па уише ке се видиме ке му ја мислиме.*
Б: Ајде, ајде.
А: Ајде тиоздрав.

Ајде здраво се користи за да означи крај на разговорот, но на социјалните мрежи го сретнавме и за иницирање комуникација.

- (44) *Аууу ама рано сие сџанале ова неделно уишо! Ајде добро уишо и тиријашен ден!* (<https://www.ringeraja.mk>)

Погоре ги изложивме функциите на *ајде* како интерактив во дијалогскиот дискурс. Во некои прозни дела и на интернет најдовме две *наративни* употреби на *ајде*. Првата е во конструкција каде што *ајде* изразува сложена концептивно-контрастивна релација меѓу два негативни настани. Во конструкцијата, калкирана според турскиот урнек, се импликува дека говорителот го прифатил првиот настан и покрај тоа што не го одобрува, но не може да го прифати вториот настан. Затоа, таквото *ајде* често се употребува за критика.

- (45) *Ајде шито и џо украде, тиуку ја тирейлашиле, мислела ке умре.* (<https://www.crnobelo.com>)

Втората конструкција е редупликација на *ајде* присутна во *Пиреј* (П. Андреевски). Претпоставуваме дека составот деиктички означува забрзана активност.

- (46) *Не качија на воловски коли и не носат кон Бишкола. Над Живојно им беше тиункиош и – ајде, ајде надолу низ калша, низ тиолешо.* (ПА)

6. Заклучоци

Во ова истражување се обидовме да ја утврдиме семантиката и прагматиката на *ајде*, еден колоквијален и чест интерактивен јазичен елемент во македонскиот јазик. За таа цел ги анализиравме функциите на *ајде* (и на затврдените изрази што ги гради) во говорните чинови во кои тој се употребува.

Утврдиме дека *ајде* се одликува со висок степен на полифункционалност, поради тоа што првобитното хортативно значење – почеток на дејствување –

се здобива со прагматичко значење наметнато од комуникациската функција на ГЧ што го најавува. Во самостојна употреба *ajde* го имплицира нереализираниот исказ, приспособувајќи се кон илокуциската сила на ГЧ во контекстот.

Основните прагматички функции на *ajde* се поврзани со позитивната учтивост. Како интерперсонален дискурсен маркер што изразува солидарен однос кон соговорникот, неговата функција зависи од видот на ГЧ: во директивите *ajde* е, главно, ублажувач што ги намалува негативните ефекти за лицето на соговорникот, но во комисивните и експресивните ГЧ тој функционира како засилувач, кој истовремено, сигнализира пријателски однос кон соговорникот. Во експресивните ГЧ *ajde* изразува емоционална реакција, но во затврдените изрази има оптаивна функција.

Во поглед на дистрибуција, *ajde* и неговите комбинации со друга честица во директивните и комисивните ГЧ се претежно иницирачки, освен во (не) согласувањето. Меѓутоа, во експресивите тие се употребуваат во одговори, односно како реакција на претходниот исказ. Исклучок претставуваат изразите за пожелување, бидејќи иницираат конвенционализирани дијалози. Дополнително, во изразите за збогување *ajde* врши текстуална функција, бидејќи го означува крајот на разговорот.

На крајот, да завршиме со изразот *ajde чао*, кој толку сликовито ја илустрира полифункционалноста на *ajde*: и при поздравување ние сакаме да го сигнализираме и да го ублажиме ефектот на завршување на разговорот за да останеме во рамките на позитивната учтивост карактеристична за балканската култура.

Библиографија

- Бужаровска, Е. и Митковска, Л. (2014). Негираните независни *da*-конструкции. Во З. Тополинска (ур.), *Субјунктив: со посебен осврт на македонските da-конструкции*, 22–48. Скопје: МАНУ. [Bužarovska, E. and Mitkovska, L. (2014). Negiranite nezavisni *da*-konstrukcii. In Z. Topolinjska (ed.) *Subjunctiv: so poseben osvrt na makedonskite da-konstrukcii*, 22–48. Skopje: MANU.]
- Бужаровска, Е. (2014). Глаголите за перцепција како прагматички маркери во македонскиот и во рускиот јазик. *Зборник на трудови од V Македонско-руска конференција*, 83–92. Скопје: УКИМ. [Bužarovska, E. (2014). Glagolite za percipcija kako pragmatički markeri vo makedonskiot i vo ruskiot jazik. *Zbornik na trudovi od V Makedonsko-ruska konferencija*, 83–92. Skopje: UKIM.]
- Кусевска, М. (2014). Улогата на *na* како адверсативен дискурсен маркер. *Македонски јазик* 65: 253–264. [Kusevska, M. (2014). Ulogata na *na* kako adversativen diskursen marker. *Makedonski jazik* 65: 253–264.]
- Кусевска, М. и Бужаровска, Е. (2020). *Прагматика: Јазик и комуникација*. Скопје: Арс Ламина. [Kusevska, M., Bužarovska, E. (2020). *Pragmatika: Jazik i komunikacija*. Skopje: Ars Lamina.]
- Толковен речник на македонскиот јазик, том I (2003). С. Велковска, К. Конески, Ж. Цветковски (ур.). Скопје: ИМЈ. [*Tolkoven rečnik na makedonskiot jazik*, vol I (2003). S. Velkovska, K. Koneski, Z. Cvetkovski (eds.). Skopje: IMJ.]
- Aijmer, K. (2002). *English discourse particles Evidence from a corpus*. Amsterdam: Benjamins.

- Aijmer, K. (2013). *Understanding pragmatic markers*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Auwers, J. van der, Dobrushina, N. and Goussev, V. (2005). A Semantic Map for Imperative-Hortative Structures, In M. Haspelmath (ed.), *The World Atlas of Language Structures*, 44–66. Oxford: Oxford University Press.
- Brown, P., Levinson, S. (1978). *Politeness. Some universals in language usage*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Beeching, K. (2016) *Pragmatic markers in British English: Meaning in social interaction*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Blakemore, D. (1987). *Semantic constraints on relevance*. Oxford: Blackwell.
- Brinton, L. (1996). Pragmatic markers in English. Grammaticalization and discourse functions. Berlin: de Gruyter.
- Čašule, I. (2021). Macedonian Appellative Particles in the Balkan context. *Balkanistica*, 34: 149–174.
- Fraser, B. (2015). The combining of Discourse Markers – A beginning. *Journal of Pragmatics*, 86: 48–53.
- Fielder, G. (2008). Macedonian discourse markers in the Balkan Sprachbund. In Z. Topolinska and E. Buzarovska. *Macedonian in typological perspective*, STUF, 61 (2): 120–127.
- Friedman, V. A. and Joseph, B. D. (2017). Reassessing Sprachbunds: A View from the Balkans. R. Hickey (ed.) *Cambridge Handbook of Areal Linguistics*, 55–87. Cambridge: Cambridge University Press.
- Friedman, V. A. and Joseph, B. D. (2023). *The Balkan Languages*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Greenberg, R. D. (1996). *The Balkan Slavic Appellative*. Munchen: Lincom Europa.
- Heine, B., Kaltenböck, G., Kuteva, T. and Long, H. (2017) Cooptation as a discourse strategy. *Linguistics*, 55: 1–43.
- Heine, B. (2023). *The Grammar of Interactives*. Oxford: Oxford University Press.
- Lakoff, G., and Johnson, M. (1980). *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press.
- Norén, K., and Linell, P. (2007). Meaning potentials and the interaction between lexis and contexts: An empirical substantiation. *Pragmatics*, 17 (3): 387–416.
- Nikiforidou, K., Marmaridou, S. and Mikros, G. K. (2014). What's in a dialogic construction? A constructional approach to polysemy and the grammar of challenge. *Cognitive Linguistics* 25, (4): 655–699.
- Rhee, S. (2020). Pseudo-hortative and the development of the discourse marker *eti poca* in Korean. *Journal of Historical Pragmatics*, 21 (1): 53–82.
- Schiffrin, D. (1988). *Discourse markers*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Schourup, L. (1999). Discourse markers. *Lingua* 107, (3-4): 227–265.
- Searle, J. R. (1969). *Speech Acts*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Searle, J. R. (1979). A Classification of Illocutionary Acts. *Expression and Meanings*, 5 (2): 1–23.
- Tchizmarova, I. (2005). Hedging functions of the Bulgarian discourse marker *hajde*. *Journal of Pragmatics*, 37: 1143–1163.